

Καὶ ὁ Βογγέ εἰς μελέτην δημοσιευθεῖσαν τὴν 18 Σεπτεμβρίου 1895 («Φιγαρώ») ἔγραψεν «Βλαστάνουσιν ἐπὶ τέλος τὰ ὠχρὰ ἀνθή ἐπὶ σοῦ τάφου τοῦ Λαμαρτίνου. Πάντες σήμερον συνεργάζονται πρὸς ἀπεθέωσιν τοῦ λησμονηθέντος ποιητοῦ, τοῦ ἄλλοτε παραγκωνισθέντος πολιτικοῦ ἀνδρός. Βλέπομεν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνυψουμένην τὴν σκιάν του καὶ πάντες ἐξυπηρετοῦμεν τὴν ἀνάστασιν ταύτην. «Τὸ ἰδεῶδες, εἶπεν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Λαμαρτίνου, εἶνε ἡ ἀλήθεια μακρόθεν ὀρωμένη». Καὶ ἐγὼ ἀγωνίζομαι πρὸ τίνος, ὅπως διαφωτίσω τὸν ὠραῖον τοῦτον στοχασμόν. Τὸ ἐπαινεῖν σήμερον τὸν Λαμαρτινὸν εἶνε περιττόν, διότι ἡ κοινὴ συνείδησις τὸν ἀναβιδάζει ἤδη εἰς τὴν θέσιν του. Ἄπὸ τῶν χειλέων του ἐξήρχοντο πάντοτε λόγοι θρησκείας καὶ ἐκδηλώσεις πεποιθήσεων τῆς Θεότητος. Καὶ τοῦτο εἶνε τὸ πάντων σπουδαιότερον, εἶνε ἡ μεγάλη παραμυθία ἡ ἐκπορευομένη ἀπὸ τῆς ἀταράχου καὶ γαληνίου ἀνυψώσεως τοῦ φαινοῦ ἀστέρου ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ὀρίζοντος.»

Κατὰ περίεργον σύμπτωσιν ὁ διάσημος τῆς Ἰταλίας κριτικὸς Ἀρρίγος Σόλμης, τῆς θετικῆς φιλοσοφίας ἐνθερμος θιασώτης, δημοσιεύσας συγχρόνως μετὰ τὴν διατριβὴν τοῦ Βουρζέ μακρὰν μελέτην περὶ τῶν συγγραφῶν τοῦ Ταίν, ἠκρίβωσε τὴν προϋούσαν ἐν Γαλλίᾳ ὀπισθοδρόμησιν τῶν ὀλιστικῶν καὶ μονιστικῶν δοξασιῶν ἅμα δὲ καὶ τὴν μεταστροφὴν τοῦ πνεύματος τῶν λογίων καὶ αὐτῆς τῆς νεότητος πρὸς τὴν πνευματικὴν φιλοσοφίαν καὶ πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις, ἐπιχειρήσας δὲ καὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς τροπῆς ταύτης ἀπέδωκεν εἰς τὴν ἀμαθίαν τῶν θετικῶν καὶ φυσιογνωστικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ἔντων προβλημάτων. «Τίνα ἄρα γε, λέγει ὁ Σόλμης, μᾶς προτείνει λύσιν ἡ ἐπιστήμη τῶν μεγάλων τῆς ἀνθρωπότητος προβλημάτων, ποῖον δ' ἐπ' αὐτῶν ἐπιφέρει φῶς; Ἰδοὺ τίνα ἀπευθύνουσιν ἐρώτησιν καὶ ποῖον ἔθεντο ζήτημα πολλοὶ τῶν τῆς Γαλλικῆς ἡμερῆδος τοῦ «Φιγαρώ».

νέας γενεᾶς, ὧν ἡ διάνοια ἐβασανίζετο ὑπὸ τῶν ὑψηλοτέρων καὶ σπουδαιοτέρων ζητημάτων. Ἄλλ' εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὑλοδοξοῦντες καὶ ὁπαδοὶ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας οὐδεμίαν δύνανται νὰ δώσωσιν ἀπάντησιν» (α).

Συμφωνοῦσιν οὕτως οἱ σπουδαῖοι τῶν ἡμερῶν μας κριτικοί, ἀπεδίδοντες τὴν ὑπεμφαινομένην τροπὴν τοῦ πνεύματος τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις εἰς τὴν ἀγνωσίαν, εἰς ἣν διάκεινται αἱ φυσικαὶ καὶ θετικαὶ ἐπιστῆμαι περὶ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων καὶ περὶ τὰ πνευματικὰ ζητήματα.

Ἡ διάγνωσις εἶνε καθ' ἡμᾶς ὀρθοτάτη, ἀλλ' οὐχὶ πλήρης. Ἡ ἀμαθία τῆς ἐπιστήμης περὶ τῶν ζητημάτων τῆς κοσμογονίας καὶ ἀνθρωπογονίας ἐξηγεῖ τὴν κατάπτωσιν τῶν διδασκαλιῶν τῆς ὑλοφροσύνης καὶ τῆς ἀθείας, ἀλλ' ἡ τελουμένη ἐν Γαλλίᾳ βαθμιαία μετάγνωσις καὶ ἡ τροπὴ τοῦ δημοσίου πνεύματος πρὸς τὰς χριστιανικὰς πεποιθήσεις ἐκπηγάζουσι καὶ ἐκ σειρᾶς θετικῶν γεγονότων, ἐκ τῆς ἀκριβώσεως τουτέστιν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν καὶ τῆς δημοσιεύσεως σπουδαίων ἔργων ἀποδεικνυόντων τὴν ὑφισταμένην ἀρμονίαν τῶν ἐξαγομένων τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν καὶ ἐκζητήσεων πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

II

Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐπέστησα πολλάκις καὶ διὰ μακρῶν τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ καὶ κατέστησα αὐτὸ ἀντικείμενον ἰδίας μελέτης διὰ τοῦ περιοδικοῦ τῆς «Ἀναπλάσεως». Ἐνῶ δὲ αἱ φυσιογνωστικαὶ ἐρευναὶ καὶ ἐκζητήσεις ἐξήλεγχον τὸ ἀσύστατον καὶ πεπλανημένον τῶν περὶ ἀρχῆς τῆς ζωῆς ὑλιστικῶν θεωρημάτων, οἱ διαπρεπέστεροι τῶν δημοσιολόγων καὶ φιλοσοφούντων ὑπεραπελογοῦντο τοῦ χριστιανικοῦ δόγμα-

(α) *Arle e Natura*, Τεύχος 15 Ἀύγ. 1893.

τος, ὅτε μὲν ἐν τῇ περιφέρειᾳ τῶν ἱστορικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἄλλοτε δὲ ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν, ἀκριβοῦντες τὴν ἄμεσον ἐξάρτησιν τῆς ἠθικῆς καὶ πάσης κοινωνικῆς προόδου ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως καὶ ἐνισχύσεως τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας.

Γνωστὸν ὅτι τὰ συναποτελοῦντα τὸ Γαλλικὸν Ἰνστιτούτον τεσσαράκοντα μέλη λαμβάνονται ἀπὸ τῶν ἐγκριτωτέρων τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν περὶ τὰ γράμματα διαπρεπόντων. Θ' ἀναφέρω ἐνταῦθα ἀπὸ μνήμης τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τοῦ Ἰνστιτούτου, ὅσα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐξέδωκαν συγγραφὰς πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος ἢ πρὸς ἐπιστημονικὴν ἀπόδειξιν τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας.

α'. *Γυιζώτος*. Ἀποχωρήσας ἀπὸ τοῦ ἐνδόξου αὐτοῦ πολιτικοῦ σταδίου μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου, ἐπεδόθη εἰς τὰς ἱστορικὰς αὐτοῦ μελέτας περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸν νεώτερον πολιτισμὸν καὶ περὶ τοῦ θεμελιώδους αὐτοῦ δόγματος, τῆς ὑπερκοσμίου ταυτέστιν ἐκπορεύσεως τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς ὀριστικῆς θρησκευτικῆς πίστεως τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐδημοσίευσεν εἰς τρεῖς τόμους τὸ ἐξαγόμενον τῶν μελετῶν αὐτοῦ συμπεραίνων ὑπὲρ τοῦ δόγματος τοῦ ὑπερκοσμίου καὶ τῆς ἀδυνατότητος τοῦ ἐξηγήσαι τὴν χριστιανικὴν πίστιν διὰ τῶν συνήθων νόμων τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος.

β'. *Βαρθελεμύς Σαιντ-Ίλαίρ*. Κατὰ τὸ ἔτος 1889 ἐξέδωκε σύγγραμμα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, «ἡ φιλοσοφία ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῆς μετὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θρησκείας». Ὁρίζων ὁ συγγραφεὺς τὰ ὅρια τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τὰς μεθόδους, καθ' ἃς προβαίνουσιν εἰς τὴν ἐκζήτησιν τῆς ἀληθείας, αὕτη μὲν ὀδηγουμένη ὑπὸ τοῦ καθαρῶ ἀνθρωπίνου λόγου, ἡ δὲ πρώτη ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων καὶ ἱστορικῶν παραδόσεων, ἀποδεικνύει ὅτι ἐπὶ τῶν ζητημάτων περὶ δημιουργίας καὶ περὶ πνευματικότητος καὶ ἀθανασίας τῆς ἀν-

θρωπίνης ψυχῆς, ἀμφοτέραι καταλήγουσιν εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα.

γ'. Βαλλών. Ἐδημοσίευσε διαφόρους συγγραφάς πρὸς ἱστορικὴν ἀπεδείξιν τῆς γνησιότητος τοῦ Εὐαγγελίου καὶ πρὸς ἀνασκευὴν τῆς σχολῆς τῶν κριτικῶν ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἐρνέστου Ῥενάν.

δ'. Περρώ. Μελέτας περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς διαφώτισιν τοῦ Εὐαγγελίου.

ε'. Καρό. Καθηγητὴς τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἐδημοσίευσε διαφόρους συγγραφάς πρὸς ἀνασκευὴν τῶν ἀντιθρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ», ἐν ἧ ἀνασκευάζει τὰς ὕλιστικὰς καὶ πανθειστικὰς δοξασίας, ἐξελέγχει τὰς ἀντιφάσεις τοῦ Ἐρνέστου Ῥενάν καὶ τὸ κενὸν τῶν λόγων του περὶ παντὸς θρησκευτικοῦ ζητήματος, καταλήγει δὲ ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις του εἰς καθαρῶς φιλοσοφικὰ συμπεράσματα περὶ Θεοῦ καὶ ἀθανασίας ψυχῆς ἐν πλήρει ἀρμονίᾳ πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα.

ς'. Φέγε. Ὁ διαπρεπέστερος τῶν ζώντων ἀστρονόμων. Ἐδημοσίευσε συγγραφὴν περὶ «Δημιουργίας τοῦ κόσμου», ἐν ἧ ὑποβάλλει εἰς κριτικὴν ἔρευναν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀνάλυσιν πάντα τὰ περὶ κοσμογονίας συστήματα, ἀρχαῖά τε καὶ νέα, καταλήγει δὲ λέγων· «Δὲν κινδυνεύομεν νὰ περιπέσωμεν εἰς πλάνην ἀποδίδοντες τὴν Δημιουργίαν εἰς τὸν Ὑψιστον Νοῦν. Ἴδού ἡμεῖς ἀποδεχόμεθα καὶ νοοῦμεν τὸ δόγμα τῆς παραδόσεως. Θεὸς παντοδύναμος, Δημιουργὸς οὐρανοῦ καὶ γῆς». (Εἰσαγωγή).

ζ'. Βρολύ. Ἐξέδωκε τετάρτομον συγγραφὴν περὶ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα. Ἐν τῷ πονήματι τούτῳ ἀκριβοῦνται μετὰ πολλῆς ἐπιστάσιος καὶ κριτικῆς δεξιότητος πάντα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ὅσα περιφανῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι εἰς τὸν Χριστιανισμόν καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας καὶ τοὺς ἀγῶνας τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλονται ἡ κα-

τάργησις τῆς δουλείας, ἡ ὀσιότης καὶ ἀγνότης τῆς οργανώσεως τῆς οἰκογενείας, ὁ περιορισμὸς τῶν καταχρήσεων καὶ ἀθεμίτων ἐνεργειῶν τῶν ἀρχαίων ἡγεμόνων καὶ ἐν γένει ἡ θεμελίωσις τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ.

η'. Αἰμίλιος Ὀλιβιέρος. Ἐδημοσίευσε διάφορα σπουδάσματα περὶ τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας. Ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὸν Ὀλιβιέρον δύναται νὰ ᾖ ὁ μέγας παράγων τῆς ἠθικῆς τῶν λαῶν παιδεύσεως, τῆς ἐνισχύσεως τοῦ κράτους τοῦ νόμου καὶ τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἀναζωπυρήσεως παντὸς γενναίου καὶ ἰδεώδους φρονήματος.

θ'. Ἀδόλφος Φράνκ. Πρὸς συναρμολόγησιν τῶν ἀρχῶν τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν θεμελιωδῶν δογμάτων περὶ πνευματικότητος καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἐξέδωκε δύο συγγράμματα τὸ μὲν νέος ἔτι ὢν ὑπὸ τὸν τίτλον «Φιλοσοφία καὶ Θρησκεία» τὸ δὲ κατὰ τὸ ἔτος 1890 ὑπὸ τὴν, ἐπιγραφὴν, «Νεῖα σπουδάσματα κριτικῆς φιλοσοφίας».

ι'. Ἰούλιος Σιμών. Ὁ περικλητὸς οὗτος ἀνὴρ ἐξέδωκε πρότινος τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ περὶ «Φυσικῆς Θρησκείας», ἐν ᾗ εἶθετο τὰ ἐξῆς ζητήματα·

Τίς εἶνε ὁ χαρακτήρ, τίς δὲ ἡ ὑπόστασις τῶν περὶ Θεοῦ καὶ δημιουργίας πεποιθήσεων τῆς ἀνθρωπότητος;

Ὁ Θεὸς εἶνε ἄρα γε ἀρχὴ τῶν ὄντων ἀλλοτρία τοῦ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντος κόσμου;

Ὁ Δημιουργὸς εἶθετο εἰς τὸν ἀνθρώπον νόμον ἠθικότητος καὶ δοκιμασίας;

Ὁ Θεὸς καὶ Δημιουργὸς ἐπιφυλάσσει ἡμῖν ἄλλην ζωὴν μετὰ τὴν ζωὴν, ἣν διανύομεν ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης;

Καθ' ὅσον προχωροῦμεν εἰς τὸν βίον, βλέπομεν φίλους καὶ συγγενεῖς ἀποθνήσκοντας ἐνώπιόν μας· καὶ τὰ μὲν σώματα αὐτῶν θέτομεν εἰς τὴν γῆν, ἀλλ' αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ποῦ ἄρα γε πορεύονται; Ἀποχωρίζομεθα διὰ παντὸς ἀπὸ τῶν θνησκόντων; Δὲν ὑπάρχει τι πέραν τοῦ τάφου;

Τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποφαινομένου περὶ τῶν ζητημάτων τούτων, οἱ ἀποδεχόμενοι τὸ Εὐαγγέλιον ὡς θεῖαν ἀποκάλυψιν ἐπαναπαύονται ἐπὶ τῇ πεποιθήσει καὶ τῇ πίστει αὐτῶν. Ἄλλ' οἱ μὴ ἀποδεχόμενοι τὸν Χριστιανισμόν ὡς θεῖαν ἀποκάλυψιν ἢ οἱ θέλοντες νὰ λύσωσι τὰ προταθέντα ζητήματα διὰ μόνης τῆς λογικῆς, ἀνεξαρτήτως πάσης παραδόσεως, πρέπει ἄρα γε νὰ περιπέσωσιν εἰς τὴν ἀπιστίαν ἢ εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν; Δὲν ὑπάρχει ἄρα γε λογικὸς τις σύνδεσμος μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ; Ναί, ὑπάρχει, λέγει ὁ Σιμών. Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ μορφώσῃ λογικὰς καὶ στερεὰς πεποιθήσεις ἐπὶ τῶν θεθέντων ζητημάτων, αὗται δὲ ἀποτελοῦσι τὴν φυσικὴν θρησκείαν. Ἐν ὅλῃ τῇ συγγραφῇ περὶ φυσικῆς θρησκείας συζητεῖ τὰ θεθέντα ζητήματα ἀνεξαρτήτως πάσης παραδόσεως θρησκευτικῆς καὶ παντὸς δόγματος, διὰ δὲ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναλύσεως καὶ διὰ τοῦ καθαροῦ καὶ πρακτικοῦ λόγου καταλήγει εἰς τὴν δεδομένην ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου λύσιν.

Ἄλλ' ὁ Σιμών μὴ ἄρκεσθεις εἰς τὴν ἐκπόνησιν καὶ δημοσίευσιν τῆς θεωρητικῆς ταύτης συγγραφῆς ἐπελήφθη καὶ τῆς μελέτης καὶ ἐξελέγξεως τῶν τελευταίων ἐν Γαλλίᾳ συμβάντων, ὅσα συνδέονται μετὰ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου.

Τῆς Γαλλικῆς δημοκρατίας ἀποδεξαμένης νομοθετικά τινα καὶ διοικητικά μέτρα συντείνοντα εἰς τὴν ἀπονέκρωσιν τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων καὶ πεποιθήσεων, ὁ Ἰούλιος Σιμών μετὰ τῶν ἐπιφανεστέρων μελῶν τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Γερουσίας σφοδρὰν ἤγειρεν ἀντίστασιν καὶ διαμαρτυρίαν, διὰ δὲ τῶν ἐν τῇ Γερουσίᾳ λόγων του καὶ πολλῶν συγγραφῶν του ἐδίδαξε καὶ διὰ μακρῶν ἀπέδειξεν «ὅτι ἡ θρησκεία εἶνε τὸ συνεχτικὸν τῆς κοινωνίας ἔρεισμα, διότι αἱ ἐνδόμυχοι θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις διαμορφώνουσι τοὺς ἀγαθοὺς πολίτας καὶ τὰ εὐδαίμονα καὶ μεγάλα ἔθνη». Δημοκρατικὸς ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς κυβερνῶντας τὴν Γαλλίαν, μεθ' ὧν ἄλλοτε συνειργάσθη πρὸς ἐγκατάστασιν τῆς δημοκρατίας, «ἐπὶ

ἐκάμαμεν, ἔλεγε, τί ἐκάμαμεν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη; Ἐρείπια, οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐρείπια. Ἐταπεινώσαμεν τὰ ἔξοχα πνεύματα ὑποβαλόντες αὐτὰ εἰς τοὺς ὄχλους, τὰ δὲ πλήθη καταθλίβομεν καὶ κακοποιούμεν διὰ τοῦ κλονισμοῦ τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων». Οἰκτεῖρων τὰ θεσπισθέντα ὑπὸ τῆς Δημοκρατίας διὰ τὴν δημοσίαν παιδείαν, ἀκατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἔγραφεν ὁ Σιμών, συνεζητεῖτο τὸ ζήτημα, εἰ δυνατόν ἐστὶ νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία ἀθέων· ἤδη δὲ ὅπως εὐχαριστήσωμεν τοὺς ὑλοφρονοῦντας, ἐπιχειροῦμεν νὰ κάμωμεν τὸ πείραμα. Ἄλλ' ἡμεῖς δὲν ἐννοοῦμεν τὸ Κράτος ὡς τὸ ἐννοοῦσιν οἱ ὑπέρμαχοι τῆς ἀρνήσεως τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν ἡ πολιτεία δὲν ἀποδέχεται τὴν ὑπάρξιν αἰωνίας δικαιοσύνης καὶ τῆς πηγῆς, ἐξ ἧς ἀπορρέει, τὸν Πατέρα τουτέστι καὶ δημιουργὸν τοῦ παντός, οὐδὲν ἔχει δικαίωμα νὰ προστατεύῃ τὴν δικαιοσύνην καὶ νὰ τιμωρῇ τὸ ἔγκλημα». Ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Γερουσίας ἀγορεύων κατὰ τινος τῶν περὶ ἐκπαιδευτικῶν νομοθετημάτων, εἰς ὃ ἐγένετο λόγος περὶ ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας τῆς ἠθικῆς, ἔλεγεν: «ἐγγράψατε εἰς τὸν προτεινόμενον νόμον τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Εἶπατε ὅτι τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ διδάσκοντος ἐστὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἰσχύος τοῦ καθήκοντος τῶν μαθητευομένων πρὸς τὸν Θεόν.» Ὅριζων ἄλλοτε τὰ ἀποτελέσματα τῆς διαδόσεως τῶν ἀρχῶν τῆς ὑλοδοξίας, «οἱ ἐργάται τῶν πόλεων, ἔλεγε, προβαίνουν ἀπὸ τοῦ σκεπτικισμοῦ εἰς τὸν μηδενισμόν καὶ ἀπὸ τούτου ὀδηγοῦνται εἰς τοὺς ἐμφυλίους σπαραγμούς. Οἱ ἐργάται τῶν ἐξοχῶν διατηροῦσιν εἰσέτι ἀναλλοιώτους τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις. Δὲν ἀπέμαθον εἰσέτι νὰ ἐπικαλῶνται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Ἄμα καὶ οὗτοι διδαχθῶσι τὴν ἀθείαν, θὰ ἔχωμεν τὴν Κομμουναν εἰς τὰς ἐξοχάς, ὡς τὴν εἰχομεν εἰς τὰς πόλεις».

Οὕτως ἐκ τῶν τεσσαράκοντα τῆς Γαλλίας σοφῶν περὶ τὰς φιλοσοφικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐπιστήμας, δέκα ἐργάζονται πρὸς

ἀνασκευὴν καὶ ἀπόκρουσιν τῶν ἀντιθρησκευτικῶν διδασκαλιῶν καὶ θεωρημάτων.

Μακρὸν θὰ ἦτο, εἰάν ἐπεχείρουν νὰ ὑποδείξω πάσας τὰς λοιπὰς δημοσιευθείσας συγγραφὰς ὑπὲρ μὴ ἀκαδημαϊκῶν, τὰς ὑπὸ τῶν συλλόγων γενομένας ἐργασίας, τὰς δημοσιευομένας ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἀνοσιῶν προσπαθειῶν, ὅσαι καταβάλλονται πρὸς ἀποπλάνησιν τῆς θρησκευτικῆς τοῦ λαοῦ συνειδήσεως. Θὰ ὑπομνήσω μόνον ἑνταῦθα σπουδαίαν συγγραφὴν, «Τίτι τρόπῳ ἐδραιοῦται παρὰ τοῖς λαοῖς ἡ ἐλευθερία.» Τὸ σπουδαῖον τοῦτο πόνημα ἐπεθύμουν ν' ἀνεγίνωσκον πάντες οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἐν αὐτῷ ὁ συγγραφεὺς διὰ μακρῶν φιλοσοφικῶν ἀναλύσεων καὶ ἱστορικῶν γεγονότων ἀποδεικνύει μετὰ περιφανοῦς ἐναργείας τὰς ἐπομένας ἀληθείας. Λαοὶ ἀνακτήσαντες τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἐλευθερίαν καὶ χειραφέτησιν δὲν δύνανται νὰ διατηρήσωσιν αὐτὴν οὐδὲ νὰ προκόψωσι καὶ προσδεύσωσιν ὑπὸ τὸ κράτος ἐλευθέρων πολιτευμάτων, εἰάν οἱ θεσμοὶ αὐτῶν, ἡ κοινωνικὴ διοργάνωσις καὶ ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις δὲν ἐμπνέωνται ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, ἀμέσως μὲν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ἐκπορευομένου, μεταδιδομένου δὲ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ διὰ τῶν περὶ Θεότητος δογμάτων, διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς πίστεως τῆς ὑπερφουοῦς τοῦ θεοῦ ἐνσαρκώσεως ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ διὰ τῆς ἐμπεδώσεως τῶν παραγγελμάτων τῆς ἠθικῆς ἐπὶ τοῦ ὑπερκοσμίου κύρους. Δύο εἶνε, κατὰ τὸν Ἀλβρεσβύ, οἱ κυριώτεροι πολέμιοι καὶ ἀνταγωνισταὶ τοῦ λαοσωτηρίου εὐαγγελικοῦ πνεύματος, αἱ ἀσεβεῖς τῶν ὑλιστῶν καὶ πανθειστῶν δοξασαί, καὶ Ἐκκλησίαι ἀντιστρατευόμεναι εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεμελιωτοῦ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευόμενου καὶ παραγνωρίζουσαι τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν. Ἐκκλησίαι ὑπερπηδῶσαι τὴν ὄλως πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν ἀποστολὴν, μὴ ζωοποιοῦσαι δὲ τὰς ἐορτάς καὶ ἀκολουθίας διὰ τῆς ἀδιαλείπτου διδασκαλίας καὶ δι' ὑπόδειγ-

μάτων ἀρετῆς καὶ ἀγιότητος τοῦ κλήρου, οὐδόλως ἐκπληροῦσι τὸν προορισμὸν αὐτῶν. Ὁ Ἰησοῦς πρῶτος ἐδίδαξεν ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ πραγματοποιεῖται καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει διὰ τῆς πίστεως καὶ διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης καὶ αὐταπαρνήσεως εἶνε ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ ἀποκαλυφθέντος θρησκειώματος. « Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου ». Ἡ διάπλασις τῆς καρδίας τῶν πολιτῶν διὰ χριστιανικῶν ἀρχῶν καὶ δογμάτων δύναται μόνη νὰ διαμορφώσῃ ἔθνη καὶ χαρακτήρας ἐξασφαλίζοντας τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων, ὧν ἀνευ νόμοι καὶ θεσμοὶ εἶνε ὅλως ἀνίσχυροι πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς προόδου τῶν λαῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΘ΄ ΑΙΩΝΑ.

I

Θάμβος καὶ ἐκστασις κατελάμβανε τοὺς Ἰουδαίους ἀκούοντας τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ καὶ συναισθανομένους τὴν ἐξ αὐτῶν ἀποπνέουσαν σοφίαν καὶ δύναμιν. « Ἐξεπλήσσοντο πάντες λέγοντες, πῶθεν τούτῳ ἡ σοφία καὶ αἱ δυνάμεις ; Καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ » (α). Καὶ μετὰ δέκα ὀκτῶ ὄλους αἰῶνας ἡ προσωπικότης τοῦ Ἰησοῦ ἐκθαμβοῖ τοὺς ἐπιχειροῦντας νὰ διαμ-

(α) Μάρκος VI 2. Λουκᾶς IV 22.

φισθητήσωσι τὴν ἀλήθειαν τῶν ξένων καὶ παραδόξων λόγων, ἀνατρέπει δὲ ἐκ βάθρων ἀνθρωπίνης ἐπινοήσεως δοξασίας καὶ συστήματα ἢ ἐμπνέει πίστιν ἀπεριόριστον καὶ ἀκράδαντον εἰς πνεύματα μεγαλοφυίας καὶ καταπληκτικῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων. Περὶ πολλῶν τούτων ἐμνήσθημεν ἐν τοῖς πρόσθεν. Θὰ περατώσωμεν δὲ τὰς μελέτας καὶ τὰ ἡμέτερα σπουδάσματα ἀναφέροντες ἐνταῦθα τὰς μεταγνώσεις περικλεῶν ἀνδρῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα ζώντων ἐπιστημόνων τῶν ἡμερῶν μας ἄξια νὰ συμπαραβληθῶσι πρὸς τὰ τῶν πρώτων αἰῶνων τοῦ Χριστιανισμοῦ.

II

Ὁ Τολστόης.

Εἶνε εἰς τῶν διαπρεπεστέρων ζώντων συγγραφέων καὶ φιλοφρόνων ἀνδρῶν. Δημοσιεύει τὰ ἔργα του εἰς τὴν Ῥωσικὴν, ἀλλ' ἅμα τῇ δημοσιεύσει αὐτῶν αἰ εἰς τὰς λοιπὰς γλώσσας μεταφράσεις διαδέχονται ἢ μία τὴν ἄλλην. Καλεῖται Τολστόης καὶ μέχρι τοῦ τεσσαρακοστοῦ ὀγδόου ἔτους τῆς ἡλικίας του ἐμελέτα τὸ περὶ ζωῆς ζήτημα. Σκεπτικός, ἄθεος, ὑλοδοξῶν, μὴ πιστεύων ἢ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὴν διάνοιάν του, ἐξεζήτησε τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς, ἢ δὲ ἀπάντησις τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ὑπῆρξεν ἀπελπιστικὴ. « Ἐγὼ δὲν εἶμαι ἐπὶ τέλους, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, συμφώνως πρὸς τὰ συμπεράσματα τῶν ἐπιστημονικῶν μελετῶν μου καὶ πρὸς τὰ διδάγματα τῶν ὑλοδοξούντων εἰμὴ τυχαία ἔνωσις σωματικῶν ἀτόμων, ἢ δὲ ζωὴ μου εἶνε ἄσκοπος καὶ πονηρά. » Ἐν τῇ ἀπογνώσει ἔστρεψε τὰς σκέψεις του πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν.

Ἄλλὰ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς πλουσίοις αὐτοῦ κτήμασιν ἐργαζομένων καὶ κοπιώντων πρὸς πορισμὸν τοῦ ἄρτου, παρετήρησεν ὅτι ἐν τῇ πίστει καὶ τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ

ἀνεύρισκον θάρρος καὶ παρηγορίαν ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ ἐνισχύοντο ἐν τῇ ἐλπίδι μελλούσης ζωῆς. Τότε τὸ πρῶτον ὁ Τολστόης ἀπεφάσισε νὰ μελετήσῃ τὴν νέαν Γραφὴν καὶ νὰ ἐγκύψῃ εἰς τὴν μελέτην τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ. Ἐν τῇ μελέτῃ δὲ ταύτῃ φωτισθεὶς τὸν νοῦν καὶ ἀνυψώσας τὴν καρδίαν ἀπηρνῆσατο τὰς δοξασίας τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἀθείας, ἐπίστευσε εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἠσπάσθη μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Τολστόης δὲν ἀπέδεχθη πάντα τὰ δόγματα τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ἐξεῦρεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἰησοῦ τὴν λύσιν τῶν περὶ τῆς ζωῆς καὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου προβλημάτων καὶ ἀφωμοίωσεν αὐτὴν ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ καρδίᾳ τοῦ κατὰ ἴδιον καὶ ὅπως προσωπικὸν τρόπον ἀπέχοντα πολυλάκις καὶ ἀπὸ τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδοξίας. Εἰς τὴν παλαιὰν Διαθήκην δὲν ἀπέδιδε μεγάλην σπουδαιότητα οὐδὲ εἰς τὰς μετὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος παραδόσεις. Δημοσιεύσας δὲ συγγραφὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «τὰ Εὐαγγέλια» ἔγραψεν ἐν αὐτῇ· «Χριστιανοὶ εἶνε οἱ θεωροῦντες καὶ πιστεύοντες ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἐγένετο ἡ ὀριστικὴ ἀποκάλυψις, οἷα διετυπώθη καὶ ἐνεγράφη ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις. Τοιοῦτοι εἶνε καὶ οἱ λόγοι τοῦ Ἰησοῦ, εἰπόντος ὅτι εἷς εἶνε ὁ διδάσκαλος, ὁ Χριστός.»

Σπουδαιοτάτη εἶνε ἡ ἐξομολόγησις τοῦ μεγάλου ἀνδρός, ἣν εὕρισκομεν ἐν τῷ περὶ τῶν Εὐαγγελίων συγγράμματι του. Ὡς ὁ ληστής ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἐπίστευσα καὶ ἐγὼ εἰς τὸν Ἰησοῦν, ἡ δὲ πίστις αὕτη μὲ διέσωσε. Δὲν λέγω τοῦτο ὡς ἀπόρροϊαν ἐγκληματικοῦ βίου, ἀλλὰ ἐφ' ὅσον καὶ ἐγὼ ἐβλεπον ἐνώπιόν μου τὴν φρικώδη πραγματικότητα. Ἐθεώρουν ἐν παντὶ ἑμαυτὸν ὡς ὁμοιάζοντα πρὸς τὸν ληστήν, ἀλλ' ὑπῆρχε μία διαφορὰ μεταξὺ ἡμῶν, διότι οὗτος μὲν ἦτον εἰς τὸ χεῖλος τοῦ τάφου, ἐγὼ δὲ ἤμην ἐν τῇ ζωῇ. Θνήσκων ὁ ληστής ἠλπίζε νὰ σωθῇ μετὰ θάνατον, ἀλλ' ἐγὼ εἶχον ἐνώπιόν μου τὴν ἀθλιότητα τῆς

ζωής και τὸ μυστήριον τοῦ σαφούς. Ἐν μέσω τοῦ φρικώδους κλύδωνος, ἐν ᾧ διηρχόμεν τὸν βίον, παρέστησαν ἡμέραν τινα ἐν τῇ διανοίᾳ μου οἱ λόγοι τοῦ Ἰησοῦ, οὓς ἤκουσα κατὰ τὴν παιδικὴν μου ἡλικίαν. Ἐν ἀκαρεῖ ἡ καρδία ἀνεκουφίσθη, χαρὰ δὲ καὶ εὐδαιμονία ἀντικατέστησε τὴν θλίψιν καὶ ἀπόγνωσιν, περιγράφω δὲ καὶ ἐπεξηγῶ τὴν ἀληθῆ καὶ πραγματικὴν τῆς ψυχῆς μου κατάστασιν. Ἐν ἀπορίᾳ κλυδωνιζόμενος μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου, εὐρίσκομαι ἤδη ἐν λιμένι γαλήνης καὶ εὐδαιμονίας. Ὡς ὁ ληστής συνησθανόμεν ὅτι ὁ βίος μου ὑπῆρξε πονηρός. Ὡς ὁ ληστής συνησθανόμεν τοὺς ἐλέγχους, ἡ δὲ καρδία σπαρασσομένη ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ μὲ ὠδήγει πρὸς τὸν θάνατον ὡς μόνην θεραπείαν καὶ ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τὰ κατὰ κλύζοντα τὴν ψυχὴν μου δεινά. Ἄλλ' ὡς ὁ ληστής προσηρητημένος ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, οὕτω καὶ ἐγὼ ἐξ ἀγνώστου δυνάμεως διετηρούμην ἐν τῇ ζωῇ τῆς ὀδύνης καὶ τῆς ἀπελπισίας. Ὡς ὁ ληστής, ὁ διαβλέπων τὰ περίφοβα σκότη τοῦ θανάτου μετὰ τὰ πονηρὰ ἔργα, διέβλεπον τὴν ἀπόγνωσιν. Καὶ αὐτοὶ οἱ δυστυχοῦντες καὶ ταλαιπωρούμενοι θὰ συμμετάσχουν τῆς ἐμῆς χαρᾶς καὶ εὐδαιμονίας, ἐὰν ἀκούσωσι τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ καὶ πιστεύσωσιν εἰς αὐτούς» (α).

Ὡ λόγοι εὐλογίας, ἀγιότητος καὶ ὑπερφουδῶς δυνάμεως! Τίς ἀκούων τὸν Τολστόην μετανοοῦντα καὶ πιστεύοντα θ' ἀποτολμήσῃ νὰ ἐγείρῃ ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὑπερκοσμίου δυνάμεως τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ; Τίς θ' ἀποτολμήσῃ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ μεγαλοφυΐα δὲν συμβιβάζονται μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως;

Ὁ Τολστόης φρονεῖ ὅτι ἡ εἰς Χριστὸν πίστις πρέπει νὰ θεμελιῶται ἐπὶ τῆς συναισθήσεως τοῦ συνειδότος περὶ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ ἀνεξαρτήτως τῆς πεποιθήσεως περὶ τῶν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναφερομένων θαυμάτων. «Ἴνα τί καὶ ἡμεῖς ζητοῦμεν θαύματα ὡς οἱ Ἰουδαῖοι;

(α) Τολστόη, Ἡ θρησκεία μου.

Ὁ συναισθανόμενος, ὡς ἐγὼ συναισθάνομαι, ἔγραφεν ὁ Τολστόης, ὅτι ἀλήθειά τις σώζει αὐτὸν καὶ περιποιεῖ τὴν γαλήνην καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, παραφρονεῖ, ἐὰν δὲν ἀποδέχεται αὐτὴν καὶ δὲν παραδίδεται ὅλως ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς. Ὁμοιάζει τὸν ναυαγήσαντα καὶ μὴ θέλοντα νὰ περισφίγῃ τὴν παρουσιαζομένην εἰς αὐτὸν σανίδα σωτηρίας. » Περὶ τῆς ἐπιτοῦ Ὁρους διδασχῆς ἔγραφε· « Πολλάκις ἀναγινώσκω αὐτὴν, πάντοτε δὲ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς πίστεως. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ θὰ ἐδέσποζεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐὰν πάντες ἐνεπνέοντο ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ καὶ συμμορφούντο μετ' αὐτῆς. Ἐὰν ἐγὼ μόνος ἐφαρμόζω αὐτὴν, περιποιῶ ἐν ἐμοὶ εὐδαιμονίαν καὶ ἐπιτελῶ τὸ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκον. Ὑπάρχουν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ζωώδη ἐνστικτα, ἐξ ὧν μᾶς ἀπελευθερώνει ἢ εἰς Χριστὸν πίστις ὁδηγοῦσα ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνσταλάζουσα ἐν ἡμῖν ὑπερκόσμιον χάριτα καὶ ζωὴν. Ὁ ἀνθρώπος ζῆ ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ζῆ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σαρκός. Ἡ ἀληθὴς ζωὴ καὶ εὐδαιμονία εἶνε ἐν τῷ πνεύματι τῷ ὁδηγοῦντι τὸν ἀνθρώπον πρὸς τὸν νόμον καὶ πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Πατρὸς. Πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν, λέγει ὁ Τολστόης, μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου· ἡ ζωὴ εἶνε ἐν τῷ πνεύματι, ὁ δὲ θάνατος ἐν τῷ σώματι. « Τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν » (α).

III

Ἄδολφος Ταίν.

Ἄ! Σοφισταὶ τοῦ ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνος. Μὴ ἄρά γε δὲν ἀνεμοχλεύσατε πάσας τὰς πτυχὰς τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ὅπως ἐξεύρητε τὰς πηγὰς ἐξ ὧν ὁ Ἰησοῦς ἠρύσθη τὰ ἀθάνατα ῥήματα; Μὴ δὲν ἐπεκαλέσθητε πάντα τοὺς κλάδους τῆς ἐπιστημονι-

(α) Ἰωάννης VI. 63.

κῆς γνώσεως, ὅπως ἀναιρέσητε τὰς περὶ δημιουργίας καὶ ζωῆς καὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ; Μὴ δὲν ἐξωνυχίσσατε πάσας τὰς σελίδας τῶν Γραφῶν, ὅπως διαμφισβητήσητε τὴν γνησιότητα τῶν Εὐαγγελίων ; Μὴ δὲν εἰργάσθητε ἐπὶ μακρὸν χρόνον, ὅπως θολώσητε τὰ καθαρὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως νάματα μετὰ τῶν ἀσεβῶν ἔργων ἀναξίων κληρικῶν καὶ μετὰ ἀπαισίων τοῦ μεσαίωνος ἐκκλησιαστικῶν ἀνοσιουργημάτων ; Ἄλλ' ἰδοὺ σήμερον ἔρχεσθε ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον, ὅπως πῖητε τὸ ὕδωρ τῆς ζωῆς ἐκ τῆς αἰωνίας πηγῆς, τὸ φῶς ἐκ τοῦ νοητοῦ ἡλίου, τὴν λύσιν τῶν αἰωνίων προβλημάτων ἐκ τῆς οὐρανίου σοφίας καὶ τὴν ὑπερκόσμιον δύναμιν πρὸς κύρωσιν τῶν νόμων τῆς ἠθικότητος ὑπὸ τοῦ Νομοθέτου τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Καλεῖται Ταῖν, εἶνε μοιρόπιστος καὶ σκεπτικὸς, ἀποδίδει δὲ τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ φαινόμενα εἰς τὰς χημικὰς τῆς ὕλης κινήσεις, καὶ εἰς μὲν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἀπιστεῖ, τὴν δὲ πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου ὑπόστασιν διαμφισβητεῖ. Ἄλλὰ κατὰ τὸ πεντηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του ἀπαρνείται τὰς ἀθέους δοξασίας του καὶ ἀσπάζεται τὸν Χριστιανισμόν, γράφει δὲ λόγους ὧν ἄλλοτε καὶ πολλάκις ἐμνήσθη. « Ὁ Χριστιανισμὸς εἶνε παντοῦ καὶ πάντοτε διὰ τετρακόσια ἑκατομμύρια ἀνθρώπων τὸ ζεῦγος τῶν μεγάλων πτερύγων, δι' ὧν μόνον ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ ὑπερῦψωθῆ ὑπεράνω τοῦ πινηροῦ ὀρξζοντος καὶ τοῦ ἔρποντος βίου του. Πανταχοῦ καὶ πάντοτε πρὸ χιλίων ὀκτακοσίων ἐτῶν ἡ ἐκκοπή τῶν πτερύγων καὶ ἡ ἀπλή αὐτῶν ἐξασθένησις ἐπήνεγκε τὴν κατάπτωσιν τῶν οικογενειακῶν καὶ δημοσίων ἠθῶν. Θ' ἀποθάνω εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας» (α).

Πόθεν ἄρά γε ἡ σοφία καὶ ἡ δύναμις τοῦ Ἰησοῦ ;

Ἐκζητῶν ὁ μεγαλοφυῆς Γαῖτε τὴν ἐξήγησιν τῶν μυστηριωδῶν τῆς φύσεως φαινομένων μακρὰν πάσης θρησκευτικῆς ἰδέας καὶ πεποιθήσεως, ἔγραψεν εἰς τοὺς «περὶ τὴν φύσιν ἀφορισμούς

(α) Ὅρα περὶ Γεν. τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ Σκαλιτσούνη. Τελευταῖον κεφάλαιον.

του»· « Ἡ φύσις ρίπτει τὰ πλάσματά της ἐκ τοῦ μηδενὸς μὴ ἀποκαλύπτουσα αὐτοῖς οὔτε πῶθεν ἔρχονται οὔτε ποῦ ὑπάγουσι. Τὸν ἄνθρωπον περιβάλλει διὰ τοῦ σκότους καὶ τῷ ἐμπνέει τὸν ἀσβεστον πῶθον τοῦ φωτός ». Ἀνομολογήσας ἐπὶ τέλος ὅτι μάτην ἐκζητοῦμεν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ παντὸς μακρὰν τῆς θρησκευτικῆς πεποιθήσεως καὶ προσεγγίσας εἰς τὸ χριστιανικὸν δόγμα ἐδίδασκε περὶ Ἰησοῦ τὰ ἑξῆς·

« Ἀδιστακτῶς πιστεύω εἰς τὴν γνησιότητα τῶν Εὐαγγελίων. Ἐξ αὐτῶν ἐκπορεύεται ἡ λαμπρότης καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς προσωπικότητος τοῦ Χριστοῦ τοσοῦτον τελείας καὶ θείας ὅσον τὸ θεῖον μόνον ἐδύνατο νὰ ἐκδηλωθῇ ἐπὶ τῆς γῆς » (α).

Ἴδου ἡ μόνη ἐξήγησις τῆς περιβαλλούσης σοφίας καὶ δυνάμεως τοῦ λόγου τοῦ Ἰησοῦ. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἐκζητήσεις πρὸς ἐξήγησιν καὶ κατανόησιν τῆς προσωπικότητος τοῦ Σωτῆρος, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν νόμων τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ἀπεδείχθησαν ἀνυπόστατοι, ἔωλοι, ψευδεῖς καὶ παράλογοι κατέπεσε δὲ ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην καὶ ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῆς λογικῆς καὶ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπότητος.

IV

Δρουμόντ.

Ἐπιφανὴς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καθηγητῆς περιβλεπτοῦν δὲ καὶ ὑψηλὴν κατέχων κοινωνικὴν θέσιν ἐν Ἀγγλίᾳ, περιέρχεται πάσας τὰς πόλεις καὶ κώμας τῆς πατρίδος του διδάσκων τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν εἰς ἐσπερινὰς συνδιαλέξεις. Ἴδου χωρὶα μιᾶς ἐξ αὐτῶν.

« Προτίθεται κατὰ τὴν ἐσπέραν ταύτην νὰ σᾶς εἶπω ὀλίγα τινὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ἐξ οὗ ἐκπορεύεται ἡ ζωὴ μου, ἡ ἐμπνευσίς μου, ἡ ἐλπίς μου, ἡ ἀνάπαυσίς μου. Θέλω νὰ σᾶς

(α) Διαλέξεις μετὰ Ἐνκερμαν, καὶ Jones il Cristo. Τόμος 3ος σελίς 176.

γνωρίσω ὅτι πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἐν ἐμοὶ ἄξιον τῆς συμπαθείας σου ὀφείλω εἰς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν ἐκδηλωθεῖσαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ. Ἀναγνωρίζω τὴν ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ παντός ἀποκαλυπτομένην μεγαλωσύνην τοῦ Δημιουργοῦ, ἀλλὰ σήμερον ἐπιθυμῶ νὰ σὰς ὁμιλήσω περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς φανερωθείσης ἐν τοῖς λόγοις, ἐν τοῖς ἔργοις, ἐν τῷ πνεύματι, ἐν τῇ θεότητι τοῦ Ἰησοῦ, εἰς ὃν ὀφείλω τὴν πνευματικὴν μου ζωὴν. Διότι εἰς τὸν Ἰησοῦν ὀφείλω τὴν διάπλασιν τῆς ψυχῆς μου καὶ τοῦ χαρακτήρός μου μᾶλλον ἢ εἰς τὰς φροντίδας τῶν γονέων μου ἢ ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογενείας μου ἢ εἰς κοινωνικὴν τινα ἐπίδρασιν. Ἀπὸ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ ἠρύσθη πᾶν ὅ,τι ἐν ἐμοὶ ἀνδρικόν, εὐγενές, ὑψηλὸν καὶ ἰδεώδες. Τινὲς ἀνομολογοῦν ὅτι ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ χαρακτήρος των ἐπέδρασεν ἡ ἀνάγνωσις τῶν παραλλήλων βίων τοῦ Πλουτάρχου ἢ ἄλλων ἐξόχων ἀνδρῶν, ἀλλὰ τὸ ἐπ' ἐμοὶ οὐδεὶς φιλόσοφος, οὐδεὶς ποιητής, οὐδεὶς στρατηγός, οὐδεὶς ἥρωας ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς διανοίας καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς μου ὅσον ὁ Ἰησοῦς μεθ' ὅλην τὴν ἀπλότητα καὶ ἀφέλειάν του. Πρὸ εἴκοσι πέντε ἐτῶν ἐπορεύθη πρὸς τὸν Ἰησοῦν, ἔκτοτε δὲ Ἰσταμαὶ πλησίον του καὶ ἐπικαλούμενος τὴν ἀντιληψίν του βλέπω τὸ ἅγιον βλέμμα του στρεφόμενον πρὸς με ἰλαρὸν καὶ συμπαθές. Ἀπὸ τὴν γλυκύτητα τοῦ προσώπου του ἐκπορεύεται θελκτικὴ ἐπίδρασις ὑπαγορεύουσα εἰς τὸ πνεῦμά μου τὴν κατανίκησιν τῶν παθῶν τῆς ἀλαζονείας καὶ τοῦ ἐγωῖσμοῦ. Εἰς τὸν Ἰησοῦν, παριστάμενον εἰς τὰ ὄμματα τῆς διανοίας, ὀφείλω τὰ ἰδεώδη ὑποδείγματα ὅσα ἐπενήργησαν ἐπὶ τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτήρος μου. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἐλάχιστον, διότι ἀπὸ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ ἐκπορεύονται αἱ πεποιθήσεις μου, ὅσαι μοὶ παριστῶσι τὸ ὑπερφυές καὶ ὑπερκόσμιον ὡς μίαν πραγματικότητα καὶ μοῦ διανοίγουσι τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν αἰώνιαν μακαριότητα. Πάντα τὰ διανοήματα τῆς ψυχῆς μου περὶ τῆς ἀναπτυσσομένης ἐν

αὐτῇ θείας χάριτος καὶ πᾶσαι αἱ ἰδεώδεις ἀπεικονίσεις τῆς μακαρίας ζωῆς, εἰς ἣν κατευθυνόμεθα, ἐκπηγάζουσιν ἀπὸ τὸ πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος. Ὁ Ἰησοῦς εἶνε δι' ἐμὲ γονιμοποιὸς καὶ δημιουργικὴ δύναμις. Ὡς ἡ ἀρχὴ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς σπιλβόντων φύλλων καρπῶν καὶ ἀνθέων ἐκπηγάζει ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὴν θέρμανσιν τοῦ ἡλίου, οὕτω καὶ ἐν ἐμοὶ πᾶν ἀγλάισμα καὶ πᾶσα τοῦ βίου μου καλλονή, πᾶν αἶσθημα εὐσεβείας καὶ ἀγνότητος, πᾶσα χριστιανικὴ χαρὰ καὶ πάντα τὰ ἀνυψοῦντα τὸ φρόνημα καὶ παραμυθοῦντα τὴν καρδίαν ἐκπορεύονται ἀπὸ τὸν Χριστόν, ἀπὸ τὸν ἥλιον τῆς ψυχῆς μου. Ἐκεῖνος εἶνε τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὦμέγα, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος· Ἐκεῖνος εἶναι πᾶν ὅ,τι καλὸν ἐν τῇ ζωῇ μου.

«Μεγάλας ἀρύρομαι εὐλογίας ἀναγινώσκων τὴν παλαιὰν Διχθήκην καὶ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ συναισθάνομαι πάντοτε ὅτι ἡ οὐσία τῶν Γραφῶν εἶνε ὁ Χριστός. Ἡσθάνθητέ ποτε κατὰ τὸν βίον σας τὴν δίψαν τῆς ἀγάπης; Ἐκζητῶ ἀδιαλείπτως τὴν ἀγάπην τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ κατὰ τινὰς τοῦ βίου περιστάσεις ἡ ψυχὴ μου καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀσβέστου δίψης τοιαύτης ἀγάπης. Καὶ ὅταν εἶμαι πλησίον του, τότε συναισθάνομαι τὸν βαθμὸν τῆς ἐμῆς οὐτιδανότητος, πάντα τὰ ἐμὰ παραπτώματα, πᾶσαν τὴν χωρίζουσάν με ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν ἀγιότητα τοῦ Σωτῆρος. Τὰ πλημμελήματα τοῦ χαρακτήρός μου καὶ αἱ παρεκτροπαὶ τοῦ βίου οὐδέποτε διαυγέστερον φωτίζονται ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τῆς διανοίας ὅσον ἀνελίσσονται τὸ ἐν μετὰ τὸ ἕτερον ὅταν προσπίπτω εἰς τὸν ἐν τῷ πνεύματί μου ἀποκαλυπτόμενον Ἰησοῦν οὐχὶ ἐν ὀργῇ ἀλλ' ἐν τῇ γλυκύτητι τῆς ἀπείρου καὶ ἀφάτου ἀγάπης του. Καὶ τότε ἀναπτύσσεται ἐν ἐμοὶ ἀκατάσχετος πόθος πρὸς βελτίωσιν τοῦ χαρακτήρος καὶ τῶν ψυχικῶν μου διαθέσεων, ὅπως θεωρήσω ἑμαυτὸν ἄξιον τοιαύτης ἀγάπης.

Ῥίπτων ἐταστικὸν βλέμμα ἐπὶ τῶν παρελθουσῶν τοῦ βίου

ἡμερῶν διακρίνω αὐτὰς εἰς δύο ἐποχάς. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρῶτην τὸ πνεῦμα ἐστρέφετο δι' ἀμφιβολιῶν, ἢ δι' ἀπλῆς μελέτης καὶ ἀναγνώσεως τῶν Γραφῶν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ διὰ τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ καθήκοντος τῆς τυπικῆς καὶ ἐξωτερικῆς λατρείας. Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη φαίνεται μοι ὡς νέφος διασχίζον τὸν ὀρίζοντα, ἐξομοιωθῆναι ἑμαυτὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρὸς φύλλα παρερχομένου ἕαρος ἀποξηραίνόμενα καὶ ὑπὸ τῶν ἀνέμων διασκορπιζόμενα. Ἡ ἄλλη ἐποχὴ τοῦ χριστιανικοῦ βίου μου εἶνε ἡ τῆς ἐμπράκτου ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ τῆς κυριεύσεως τὴν ψυχὴν μου καὶ διαφωτιζούσης αὐτὴν διαρκῶς καὶ διατηρούσης ἐν ἀκραδάντῳ καὶ ἀνεφέλῳ πίστει. »

V

Βέρα.

Ὁ Στράους, ὡς εἶδομεν εἰς ἓν τῶν προηγουμένων κεφαλαίων, ὑπῆρξεν ὁ μέγας πολέμιος τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ. Πρεσβεύων τὰ τῆς πανθειστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐγγέλου, ἀπεδέχετο μὲν τὴν τελειότητα τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος, ἀλλὰ διημφισβήτη ἐν πολλοῖς τὴν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν τῶν Εὐαγγελιστῶν καὶ ἐπεχείρησε νέαν τοῦ Ἰησοῦ βιογραφίαν, ἢ μᾶλλον εἶπεῖν μυθιστορικὸν ἐπινόημα, ἐφαρμόζων τὰς ἀρχὰς καὶ ἰδέας τῆς τότε ἐπικρατούσης ἐν Εὐρώπῃ Ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας. Καὶ πολλοὶ μὲν ὑπῆρξαν οἱ ἐν Γερμανίᾳ ἀνασκευάσαντες τὸ ἔργον τοῦ Στράους καὶ ἀναγκάσαντες αὐτὸν νὰ μεταβάλλῃ σπουδαίως τὰς ἱστορικὰς βεβαιώσεις του, ἀλλὰ μεγάλην ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν ἡ συγγραφή τοῦ καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας τοῦ πανεπιστημίου τῆς Νεαπόλεως Α. Βέρα, μαθητοῦ τοῦ Ἐγγέλου, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τὸν τίτλον, «Στράους: Ἀρχαία καὶ νέα πίστις», δι' ἧς ἐπεχείρησε καὶ μετὰ θουμασίας διεξήγαγε δεξιότητος τὴν ἀνασκευὴν τῶν ἰδεῶν τοῦ Στράους.

ους ἐρειδόμενος καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἐγελιανῆς φιλοσοφίας, ἧς ὁ Βέρα εἶνε ὁπαδός καὶ θιασώτης.

«Βεβαίως, λέγει ὁ καθηγητὴς τῆς Νεαπόλεως ἐν τῇ μνησθεισῇ συγγραφῇ, οἱ ὁπαδοὶ τῆς Ἐγελιανῆς φιλοσοφίας πρεσβεύομεν ὅτι πᾶσα θρησκεία εἶνε μία ἀποκάλυψις τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἐνοικοῦντος θείου πνεύματος ἐκδήλουμένη ὑπὸ διαφόρους ἐξωτερικοὺς τύπους καὶ λατρείας. Ἐξεδήλουν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὰ θεῖον διὰ τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς ἀποθεώσεως τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως, ὡς οἱ Πέρσαι ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ φωτός, ἐν ᾧ διέβλεπον τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ θεοῦ, καὶ ὡς οἱ Ῥωμαῖοι ἐν πᾶσι τοῖς θεοῖς τῶν διαφόρων ἐθνῶν καὶ τῶν ἐπινοουμένων πρὸς τιμὴν τῆς πολιτείας ἢ τοῦ ἀντιπροσωπεύοντος αὐτὴν αὐτοκράτορος. Ἄλλ' ὁ πανθεισμὸς τοῦ Ἐγγέλου ἀποδεχόμενος ὅτι πᾶσα θρησκεία εἶνε ἐκδήλωσις τοῦ θεοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, παραδέχεται σύναμα ὅτι ὑπεράνω τῶν δογμάτων τῆς θρησκείας ἴσταται ὁ φιλοσοφικὸς λόγος ὁ κρίνων περὶ τῆς οὐσίας καὶ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων, εἰσδύων δὲ καὶ δικάζων ὡς ἀνώτατος κριτῆς ἐπὶ παντὸς ζητήματος ὡς καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ θεοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι.»

Διαφωτίσας οὕτως ὁ Βέρα τὰς δοξασίας τῆς Ἐγελιανῆς φιλοσοφίας, ἧς εἶνε ὁπαδός, ἐπιχειρεῖ τὴν ἀνάλυσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐνώπιον τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν βεβαιώσεων τοῦ Στράους. Δὲν θ' ἀκολουθήσωμεν βεβαίως τὸν συγγραφέα εἰς ὅλας τὰς ὑπερβατάς αὐτοῦ θεωρίας καὶ ἀναλύσεις, ἀλλὰ θὰ ἀρκεσθῶμεν ν' ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα τὰ ὀριστικὰ αὐτοῦ συμπεράσματα, δι' ὧν ἀνασκευάζεται ἅπαν τὸ ἔργον τοῦ ὁμόφρονος αὐτῷ περὶ τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας. Αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἐπαγγελίαι τοῦ καθηγητοῦ τῆς Νεαπόλεως δὲν εἶναι βεβαίως οὔτε πρὸς τὰς ὑγιεῖς τῆς φιλοσοφίας ἀρχὰς οὔτε πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα σύμφωνοι. Ἄλλὰ διὰ τὸν λόγον τοῦτον μάλιστα ἐπικαλούμεθα τὰς σκέψεις καὶ παρατηρήσεις αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀσεβοῦ

ἔργου τοῦ Στράου, διότι ἐκφερόμεναι ὑπὸ συναδέλφου ἀποδεικνύουσιν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου πανθεισται ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀρχὰς ἐνώπιον τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰησοῦ καὶ ν' ἀποδεχθῶσι τὴν ὑπερκόσμιον αὐτοῦ ἐκπόρευσιν, μὴ θέλοντες νὰ περιπέσωσιν εἰς τὰς τερατολογίας τοῦ Στράου καὶ τοῦ Ῥενάν, ὅπως ἐξηγήσωσιν αὐτὴν ἐντὸς τῆς σφαίρας τῶν συνήθων ἱστορικῶν νόμων.

Ἴδου οἱ λόγοι τοῦ Βέρα:

« Ἐπιστάντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου ἐπεφάνη ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ γῆς οὐχὶ ὅπως τὰ ὑπάρχοντα θρησκευματα καταργήσῃ, ἀλλ' ὅπως πληρώσῃ. Ἡ θρησκεία ἐξαρτωμένη ὑπὸ μίαν ἐποψίν ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δέον ἀναγκαιῶς νὰ ἐξελίσσηται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἱ δὲ καιροὶ πρέπει νὰ πληρωθῶσιν ὅπως ὁ Χριστὸς ὁ ὢν ὑπεράνω παντὸς χρόνου καὶ καιροῦ ἐπιφανῆ ἵνα συμπληρώσῃ τὸ ἀρξάμενον ἔργον ὑπὸ τῶν λοιπῶν θρησκευμάτων. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀποκλείει τὰ λοιπὰ θρησκευματα, διὰ τοῦτο ἀνευρίσκομεν ἐν αὐτῷ τὰ πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεώς του ἴχνη παλαιῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ παραδόσεων, τοῦτο δὲ μακρὰν τοῦ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐπιχείρημα κατ' αὐτοῦ εἶνε ἡ ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας του ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτοῦ ἐνότητι. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶνε ἱστορικῶς ἡ ἀπόλυτος θρησκεία, διότι τοιαύτη εἶνε καὶ ἰδεωδῶς ἐξεταζομένη, ἐφ' ὅσον ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα ἀπεκαλύφθη ἐν αὐτῇ ἀνευ περιορισμοῦ τινος. Ἡ ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν ἐνσάρκωσις τοῦ θεοῦ δὲν ὑπῆρξε τυχαία ἐν μέσῳ τοῦ χάους τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ἀλλ' ὑπῆρξεν ἡ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἡ ἰδέα, τὸ ἀπόλυτον, ὁ Θεὸς ἐπεφάνη καὶ ἐξεδηλώθη ἐν τῷ κόσμῳ. »

Ἐξετάζων ἀκολούθως ὁ συγγραφεὺς τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἀκριβῶν ἐν αὐτῇ πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπολύτου τελειότητος, ἐπικαλεῖται καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας, « Ἡ καθολικότης τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας ἀνεγνωρίσθη τὸ πρῶτον

ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, ἔγραφεν ὁ Ἐγγελος ἐν τῇ περὶ θρησκείας συγγραφῇ του. Οἱ Ἕλληνας, ἐξηκολούθει γράφων, ἀνελθόντες εἰς ὑψηλὴν πολιτισμοῦ σφαῖραν δὲν εἶχον ὀρθὴν συνείδησιν περὶ Θεοῦ καὶ περὶ ἀνθρώπου. Οἱ θεοὶ τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ἰδιαίτεροι δυνάμεις τοῦ πνεύματος, ὁ δὲ Θεὸς πάσης τῆς ἀνθρωπότητος ἦτο διὰ τοὺς Ἀθηναίους ὁ ἄγνωστος. Ὡς ἐκ τῆς πεπλανημένης περὶ τῆς οὐσίας τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως ἀντιλήψεως διεχωρίζοντο ἀπὸ τῆς λοιπῆς ἐθνικότητος δι' ἀληθοῦς ἀδύσσου. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶνε ἡ θρησκεία τῆς ἐλευθερίας, διότι ἀποδίδει ἀπόλυτον καὶ καθολικὴν εἰς τὸν ἀνθρώπον ἀξίαν, διὰ τοῦτο δὲ εἰς μόνην τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἰδέαν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας. » Τοῦ Στράουσις εἰπόντος ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀποκρούων πᾶν ὃ, τι ἀποτελεῖ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἀπέλαυσιν τῆς ζωῆς, τὴν ἐργασίαν, τὸν πλοῦτον, τὴν ἐπιστήμην, καταδικάζει τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν πενίαν καὶ εἰς τὴν ἀμαθίαν, ὁ καθηγητὴς τῆς Νεαπόλεως ἐξανίσταται κατὰ τοιαύτης παραμορφώσεως τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Σωτῆρος. « Τίς ἦτο, λέγει, ὁ σκοπὸς ὃν προέθετο ὁ Ἰησοῦς, ἀπέναντι τοῦ ὀποίου ἔδει πάντα νὰ ὑποτάξῃ; Ἡ ἀναγέννησις τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῆς θρησκείας. Καὶ ἤθελεν ἄρα γε ἀναγεννήσει τὴν ἀνθρωπότητα, εἰάν ὑπέκαιε τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ παρίστανε τὸν Μαρμωνᾶν ὡς τὸ ἀνώτατον ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος; Καὶ τίς τῶν φιλοσοφούντων, καίτοι ἀποδεχόμενος ἔντινι μέτρῳ τὴν ἀνάγκην τοῦ πλοῦτου, θὰ ἀπετόλμα νὰ εἴπῃ, « Πλούσιοι, σεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς, σεῖς ἐστε ἡ ἀλήθεια, σεῖς ἡ ζωὴ; » Πολλὰ πράγματα εἶνε ἀναγκαῖα ἢ ἀπλῶς ὠφέλιμα, ἀλλὰ τὸ πάντων τιμιώτερον εἶνε τὸ πνεῦμα, ἡ βασιλεία τοῦ πνεύματος. Ὁ Ἰησοῦς ὅθεν δικαίως ἔθετο εἰς ἀντιπαράθεσιν τοὺς καθαρούς τὴν καρδίαν ἀπέναντι τῶν πλουσίων, ὑποσχεθεὶς εἰς τοὺς πρῶτους ὅτι θὰ ἰδῶσι τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, ὑποδείξας δ' εἰς τοὺς τελευταίους οὐχὶ τὸ ἀδύνατον, ἀλλὰ τὸ δύσκολον τῆς ἐπιτεύξεως τῆς οὐρανοῦ βασιλείας. Καὶ οὕτως ὁ

Ἰησοῦς ἐξυπηρέτησε καὶ προήγαγε τὴν ἐπιστήμην, διότι ἡ ἐπιστήμη προῦποτίθηται καρδίαν καθαρὰν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἦτο φιλόσοφος, ὡς ὁ Σωκράτης ἢ ὁ Πλάτων, εἰτινες δὲν ἦσαν ἰδρυταὶ θρησκευμάτων. Ἀλλὰ καίτοι μὴ ὢν φιλόσοφος ἡ διδασκαλία του δὲν παριέχει μόνον μίαν φιλοσοφίαν, ἀλλ' εἶνε αὕτη αὕτη ἡ φιλοσοφία. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐργασίαν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ ἐργασία εἶνε ὁ νόμος τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Καὶ τί ἄρα γε εἶνε ἡ ἐργασία ἢ τὸ πνεῦμα τὸ διεκδικεῖ τὴν ἰδίαν δύναμιν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ ἀπέναντι τῆς ὕλης, καθ' ἣς παλαίει ὑποβάλλον αὐτὴν εἰς τὰ ἴδια συμφέροντα, εἰς τὰς ἰδίας ἀνάγκας καὶ εἰς τὴν ἰδίαν πρόεσθον; Καὶ δὲν ἀνυψώσεν ἄρα γε ὁ Ἰησοῦς τὴν ἐργασίαν διὰ τῆς ἀνυψώσεως τοῦ πνεύματος; Καὶ ἀνυψώσας τὴν ἐργατικὴν τάξιν καὶ διδάξας τὴν ταπείνωσιν εἰς τοὺς πλουσίους δὲν ἀνήγειρεν ἄρα γε καὶ δὲν ἐξηυγένισε τὴν ἐργασίαν; Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας δὲν ἀνεγνωρίσθη ἄρα γε ἐν μέσῳ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας καὶ δὲν ἐθεωρήθη ὡς καθήκον ἐπιβαλλόμενον εἰς τε τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς ἀπόρους; » Τοῦ Στράου ἀντεπεξερχομένου κατὰ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας ὁ φιλόσοφος τῆς Νεαπόλεως ἔγραφεν « Ἐν θρησκευτικὸν δόγμα, ἐὰν ἐδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἀνευ λατρείας, θὰ ἦτο μία ἀπλὴ ὑπερβατὴ καὶ μεταφυσικὴ θεωρία. Θὰ ἦτον ὡς πολιτειακὸς νόμος ἀνευ κοινωνίας, ἐφ' ἣς νὰ πραγματοποιῆται καὶ ἐφαρμόζηται. Ὁ πολιτικὸς νόμος εἶνε μία πραγματικότης, ἐφ' ὅσον δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐν μιᾷ κοινωνίᾳ. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὡς ἔγγιστα περὶ τοῦ θρησκευματος. Ἡ θρησκεία πραγματοποιῆται καὶ ἐξωτερικεύεται ἐν τῇ λατρείᾳ, ἐν ἣ πληροῦται ἡ ἔνωσις τοῦ περιωρισμένου πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ ἀπείρου καὶ αἰωνίου. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶνε ἡ πραγματικὴ καὶ ζῶσα ἐκδήλωσις τῆς ἐνώσεως ταύτης καὶ ὁ ἄγρυπνος φύλαξ τῆς συντηρήσεως τοῦ θείου πνεύματος ἐν τῷ πνεύματι τῶν ἐθνῶν. »